

УДК 314.93-058.32 : 303.024.3

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ПОБУДОВИ МЕЖІ ЗАМОЖНОСТІ ДЛЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Романчук Н.М.

Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України
У статті докладно розглянуто параметричні підходи до побудови меж заможності за методами Пайхла та «уникнення бідності» для сукупності домогосподарств України. Здійснено порівняння розрахункових значень меж, побудованих з використанням різних методів та даних з різних джерел, виведене інтервальне значення абсолютної межі заможності для домогосподарств України. Певну увагу приділено змісту категорії «межа заможності» та класифікації видів критеріїв стратифікації населення за рівнем заможності, визначенню основних форм межі заможності. Розглянуто особливості використання різних шкал еквівалентності та їх еластичність.

Ключові слова: заможні верстви населення, межа заможності, метод «уникнення бідності», метод Пайхла

In the paper the parametric approaches to the affluence threshold construction by Payhl and “Poverty avoid” methods for the Ukrainian households have been detailed. The comparison of the assessed values of the affluence thresholds constructed with the usage of different methods and various sources data has been accomplished; interval evaluation of the absolute affluence threshold for the households of Ukraine has been deduced. Some attention turns to the category “affluence threshold” and the classification of population stratification criteria in terms of households richness and the definition of the main forms of the affluence thresholds presented. Specifics of the usage of the different equivalence scales and their elasticity has been considered.

Key words: the rich, the affluence threshold, “Poverty avoid” method, Payhl method

Актуальність проблеми. Протягом останніх десятиліть з’явилась велика кількість робіт різної тематичної спрямованості, де об’єктом досліджень виступають групи населення з відносно високим рівнем доходів / витрат. Відіграючи вагомую роль в економіці та суспільстві, заможні верстви населення досліджуються при оцінюванні впливу результатів реформування державних політик: інструментів і заходів соціальної, грошово-кредитної, зокрема фіскальної політики. Крім того, заможні визначаються як потужний сегмент споживчого ринку,

платоспроможний навіть за кризових явищ у економіці; заможні верстви населення детермінуються як найвпливовіша група населення в політичній та соціально-економічній сферах країни. Таким чином, маркетинг, соціологія, фіскальне регулювання, статистика, демографія є неповним колом наукових інтересів, в межах яких вивчаються заможні групи населення. Ключовим питанням в межах досліджень заможних верств населення постає розробка підходів до їх виокремлення з решти суспільства. Головним недоліком більшості способів ідентифікації заможних є їх суб'єктивність, що актуалізує необхідність розробки саме кількісних методів оцінки даних груп населення.

Аналіз останніх наукових досліджень. До останнього часу в Україні заможні верстви населення визначались в межах досліджень майнової нерівності та суспільної стратифікації. Кількісна оцінка меж даних груп населення здійснювалась при дослідженні загальної структури населення та аналізі характеристик основних його верств в роботах Е.М. Лібанової, В.О. Мандибури, В.І. Масальського, Л.Н. Черенько тощо. Однак, погляди дослідників істотно різняться щодо питання: які якісні критерії та методи кількісної їх оцінки визначають домогосподарство / особу як заможну.

Метою роботи є аналіз та апробація методологічно обґрунтованих підходів до побудови меж заможності за критерієм доходів / витрат для населення України.

Викладення основного матеріалу дослідження. Будь-яке дослідження заможних верств населення передбачає попереднє визначення критерію стратифікації та межі заможності. Критерієм стратифікації є якісна чи кількісна характеристика (ознака, показник) домогосподарства / особи, що є основою для побудови суспільної ієрархічної нерівності. Межу верстви визначимо як кількісне значення одного або декількох критеріїв стратифікації, що є пороговим при поділі населення на ієрархічні групи (верстви). Таким чином, межа заможності – значення одного або декількох стратифікаційних критеріїв, що поділяють сукупність домогосподарств на заможних та незаможних.

Основні види критеріїв стратифікації:

- об'єктивні:

- монетарні (грошові) – рівень доходів, витрат осіб / домогосподарств;

- немонетарні (майнові) – наявність у власності низьколіквідних активів (нерухомість, авто, техніка, предмети розкоші тощо), в деяких випадках їх сумарна ринкова вартість;
 - соціально-економічні (владний критерій; освітньо-професійний рівень особи);
- суб'єктивні:
- самооцінка умов життя домогосподарств;
 - експертні оцінки.

Вибір критерію залежить від мети дослідження та особливостей джерела даних, на яких ґрунтується дослідження: дані статистичних, податкових служб, записи державних реєстрів різного характеру; соціологічні, бізнес-обстеження осіб / домогосподарств, експертні опитування тощо.

Залежно від стратифікаційного критерію чи методики побудови, межа заможності може набувати форм:

- абсолютна межа (кількісна оцінка ознаки стратифікації);
- проценти розподілу домогосподарств / осіб за стратифікаційним критерієм;
- кратність інших, частовживаних чи законодавчо закріплених меж (порогу бідності, прожиткового мінімуму, мінімальної заробітної плати);
- межі, побудовані на основі агрегованих даних результатів опитувань домогосподарств / осіб, самооцінка власного рівня заможності чи приналежності до певної соціальної групи, що визнається більшістю членів соціуму як заможна тощо;
- межі, що ґрунтуються на агрегованих даних експертних оцінювань / опитувань.

Дослідники, визначаючи межу заможності, в більшості випадків, встановлюють її:

- інтуїтивно, ґрунтуючись на власному сприйнятті категорії «заможності» в певному місці в певній час, часто не аргументуючи власної позиції, інколи – вказуючи на її довільний характер;
- звертаючись до існуючих розробок, обираючи найбільш відомі чи зручні для аналізу межі.

Так, оцінка заможних верств населення, що ґрунтується на категоріях бідності представлена в роботах [2; 5]. Показник виміру глибини заможності Пайхла має наступний вигляд [4]:

$$A_{\alpha} = \frac{1}{n} \sum_{W_i \geq \omega} \left(\frac{W_i - \omega}{\omega} \right)^{\alpha}, \quad (1)$$

де A_{α} – адаптований індекс заможності; n – загальна кількість заможних домогосподарств, W_i – чиста вартість активів (власності) i -го домогосподарства, α – коефіцієнт зважування.

$$\omega = P / r \quad (2)$$

де P – межа бідності, r – річна ставка низькоризикових активів після оподаткування. При $\alpha = 0$, A_{α} показує кількість заможних домогосподарств. При $\alpha \geq 1$ – індекс (1) характеризується інтенсивністю заможності (глибину заможності).

Доцільно зазначити, що на результати розрахунку відчутно впливає обраний метод оцінювання межі бідності, що може бути визначена за стандартом Світового банку, стандартами Євростату, чи ОЕСР, за національною методикою тощо та шкала еквівалентності, найбільш відомими з яких є шкали за методом Карбонаро, Оксфордські шкали (А та В), модифікована ОЕСР-шкала, LIS- шкала тощо (табл. 1).

Таблиця 1. Шкали еквівалентності та їх еластичність

Шкала	Вага, що набувається членом домогосподарства, згідно його порядкового номеру					Еластичність*
	2	3	4	5	6	
1	2	3	4	5	6	7
Середньо особовий розрахунок	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,00
Стара ОЕСД шкала (Оксфордська шкала)	1,0	0,7/0,5	0,7/0,5	0,7/0,5	0,7/0,5	0,859
Шкала Євростату (модифікована ОЕСД шкала)	1,0	0,5/0,3	0,5/0,3	0,5/0,3	0,5/0,3	0,729
LIS шкала	1,0	0,41	0,32	0,27	0,24	0,691
Шкала Карбонаро	0,6	1	0,33	0,3	0,27	0,855
Шкала канадської служби статистики (40/30 шкала)	1,0	0,4/0,3	0,4/0,3	0,4/0,3	0,4/0,3	0,707
Шкала Ради національних досліджень США	1	0,6	0,3	0,3	0,3	0,750
Шкала Фукса	1,0	0,8/0,4/0,3	0,8/0,4/0,3	0,8/0,4/0,3	0,8/0,4/0,3	0,833
Шкала Державної служби статистики України	1,0	0,7	0,7	0,7	0,7	0,921

*Розрахунок показника еластичності здійснювався для умовного домогосподарства у складі якого налічувалось двоє дорослих та троє дітей

Розрахунок доходів / витрат на душу населення є найпростішим варіантом шкали еквівалентності з найбільшою еластичністю. Остання тим менша, чим меншої ваги надається кожному наступному членові сім'ї та тим вища економія масштабів. Причому, еластичність шкали варіює від 0 (коли дохід / витрати домогосподарства є показником найнижчого рівня агрегації) до 1 (при використанні показника в розрахунку на душу домогосподарства).

Розрахунок межі заможності здійснено на основі мікрофайлу обстеження умов життя домогосподарств (далі – ОУЖД) 2011 року; за чисту вартість реальної річної ставки низько ризикових активів (цінних паперів) r прийнято мінімальну річну ставку облігацій внутрішньої державної позики зі строком погашення до 6 років (8,0%); індекс споживчих цін в 2011 році становив 4,6% [9; 10].

Результати розрахунків меж заможності для різних шкал еквівалентності та різних стандартів бідності наведені в табл. 2.

Таблиця 2. Основні результати розрахунків для оцінювання меж заможності за різними стандартами бідності

Шкала еквівалентності	Стандарт бідності	Медіанний рівень еквівалентних витрат/доходу, грн.	Межа бідності, грн.	Межа заможності, грн.	Частка бідного населення, %	Частка заможного населення, %
Загальний дохід ДГ						
Євростат	60%	1897,39	1138,43	33681,49	8,26	відсутні
ОЕСР	50%	1650,32	825,16	24413,00	2,19	0,02
Україна	75%	1585,79	1189,35	35187,74	20,81	відсутні
Сукупні витрати ДГ						
Євростат	60%	1776,87	1066,12	31542,13	10,56	0,02
ОЕСР	50%	1552,29	776,14	22962,86	4,36	0,02
Україна	75%	1416,00	1062,00*	31420,12	24,30	відсутні

Джерело: розрахунки автора з використанням даних мікрофайлу ОУЖД 2011 р.

*Розрахунки співробітників Інституту демографії та соціальних досліджень на базі даних ОУЖД 2011 р.

Межі розраховано для стратифікаційних критеріїв загального доходу та загальних витрат з метою уможливлення співставлення оціночних значень для стандартів міжнародних організацій та України: Євростат та ОЕСР визначають відносну бідність за показником доходу, в Україні прийнята практика розрахунку за показником сукупних витрат [11].

Таким чином, зважаючи на різницю шкал еквівалентності та

стандартів бідності, оціночні значення меж заможності різняться. Варто відмітити незначне відхилення меж заможності, розрахованих за стандартами Євростату та України (в межах 4%). Істотність відмінності меж, визначених за підходом ОЕСР, пояснюється відносно низьким стандартом бідності.

Доцільно зазначити, що інколи стратифікаційні критерії доходів / витрат розглядаються як недоцільні при оцінці заможності, на противагу ним пропонуються «багатство» або сумарна вартість майна, власності, активів домогосподарства. Однак, використання подібного підходу можливе за умови наявності інформаційних баз, дані яких повністю відображають ресурси (активи різної ліквідності (цінні папери, депозити, автомобілі, нерухомість тощо) домогосподарств України, які репрезентують всі верстви населення за рівнем життя.

Використання критеріїв бідності для розрахунку межі заможності за принципом «уникнення бідності» запропоновано С. Анандом [1, с.254]. Підхід ґрунтується на твердженні, що бідність є неприйнятною в суспільстві. Межа бідності визначається як мінімально припустимий рівень доходів домогосподарств в даному суспільстві. Оскільки бідність є наслідком непропорційного розподілу ресурсів серед членів суспільства, відповідно, зменшення її рівня можливе за умов: значного зменшення чисельності населення, збільшення обсягів доступних ресурсів чи зміни їх розподілу. Тож, в іншому трактуванні, поріг заможності є лінією, що відмежовує вартість сукупних ресурсів, що належать заможним, ефективний перерозподіл яких істотно вплине на рівень бідності. Трансфер ресурсів, що належать заможним верствам, на користь домогосподарств, що перебувають за межею бідності, елімінує неефективний розподіл ресурсів та скорочує розрив між бідними та багатими у суспільстві. Переміщення ресурсів від найзаможніших найбіднішим верствам відбувається покровоко, починаючи з найзаможнішого домогосподарства найбіднішому до тих пір, поки обсяги ресурсів кожного з бідних домогосподарств не досягнуть рівня межі бідності. Точка припинення відчуження у ресурсів заможних домогосподарств (при повній елімінації бідності у суспільстві) – є межею заможності у даному суспільстві.

Розрахунок межі заможності t_{rich} передбачає розрахунок глибини бідності G_{poor} згідно встановленого порогу бідності t_{poor} (3) та точки в

розподілі населення за ресурсами, в якій обсяг сумарних надлишкових ресурсів заможних домогосподарств буде достатнім для покриття дефіциту ресурсів бідних та відповідно, елімінації бідності у суспільстві. Фактично, дана точка i є межею заможності, за якої сума глибин заможності та бідності рівні нулю (4).

$$G_{poor} = \sum_1^l w_j (t_{poor} - y_j) \quad (3)$$

$$G_{rich} + G_{poor} = 0 \quad (4)$$

де y_i - ресурси (доходи, витрати, активи) i -го домогосподарства; w_j – ваги бідних домогосподарств; t_{poor} – поріг бідності; G_{poor} – глибина бідності; від 1-го до l -го – бідні домогосподарства, що знаходяться нижче рівня бідності; G_{rich} – глибина заможності.

Глибини визначаються, як суми різниць між абсолютними значеннями меж заможності та бідності та доходами, відповідно, найзаможніших та найбідніших домогосподарств. Рівність (4) може бути представлена як

$$\sum_k^n w_i \cdot (t_{rich} - y_i) + \sum_1^l w_j \cdot (t_{poor} - y_j) = 0 \quad (5)$$

де t_{rich} – межа заможності; N – обсяг генеральної сукупності; w_i – ваги заможних домогосподарств; y – ресурси домогосподарств, проранжовані в порядку зростання, де y_i – ресурси від k -го до N -го заможного домогосподарства, ресурси яких $y_i > t_{rich}$; y_j – ресурси від 1-го до l -го бідного домогосподарства, ресурси яких $y_j < t_{poor}$.

Таким чином, з (4) та (5) отримуємо формулу розрахунку межі заможності:

$$t_{rich} = \frac{G_{poor}}{(N-k) \sum_k^N y_i} \quad (6)$$

Розрахунок межі заможності передбачає ранжування всіх домогосподарств у порядку зростання вартості їх ресурсів від найбідніших до найбагатших; процес перерозподілу ресурсів починається з N -го найзаможнішого домогосподарства розподілу, у якого відчужуються ресурси на користь бідних домогосподарств (починаючи з першого домогосподарства розподілу) до тих пір, поки обсяги його ресурсів не стануть рівними наступному у розподілі заможному домогосподарству $y_N = y_{N-1}$. Далі обсяги переміщуваних ресурсів від двох домогосподарств є рівними та здійснюються до тих пір, поки ресурси кожного з них не

будуть рівні ресурсам наступного домогосподарства у розподілі: $y_N = y_{N-1} = y_{N-2}$ і т.д. Точка, в якій справджується рівність (4) приймається за межу заможності: $y_{N-i} = t_{rich}$.

При розрахунку, рівень бідності визначається за відносним критерієм, що встановлюється на рівні 75% медіанного значення розподілу середньодушових еквівалентних сукупних витрат домогосподарств; відповідно, споживчі витрати приймаються за ресурси, що підлягають трансферту.

Для оцінки межі заможності було використано дані ОУЖД 2011 року та масив мікроданих, змодельований на основі даних ОУЖД та Системи національних рахунків (далі – СНР) 2011 року, в якому дооцінено заможні верстви населення України. Процедура моделювання здійснена із застосуванням процедури калібрації статистичних ваг домогосподарств з ціллю врахування різниці між структурою кінцевих споживчих витрат домогосподарств СНР України та споживчих грошових витрат домогосподарств ОУЖД. Результати розрахунків представлені в табл. 3 та на рис. 1.

Таблиця 3. Розрахункові значення межі заможності та показників, використаних при її побудові методом «уникнення бідності»

Показник	Оціночне значення показника для масиву	
	до калібрації	після калібрації
Частка бідних домогосподарств, %	24,3	24,7
Глибина бідності, млн. грн.	961,2	1 617,6
Частка заможних домогосподарств, %	3,7	2,0
Межа бідності, грн.	1 122,8	1 441,5
Межа заможності, грн.	3 678,9	7 077,9

Оціночні значення показників для масивів мікроданих до та після калібрації різняться, що свідчить про збільшення частки заможних домогосподарств в змодельованому масиві мікроданих в порівнянні з даними ОУЖД. Крім того, підвищився середній дохід верхніх процентильних груп (рис. 1).

Дані представлені на рис.1 ілюструють побудову межі заможності методом «уникнення бідності». Пунктирною темною лінією позначено ефективний розподіл середньодушових еквівалентних витрат, за якого мінімально можливий рівень витрат в суспільстві знаходиться на рівні межі бідності, а витрати заможних верств, внаслідок перерозподілу на користь бідних не перевищують межі заможності (на графіках, пунктирна

лінія розподілу, досягши рівнів 3 678,9 грн. та 7 077,9 грн., відповідно, є паралельною межі заможності).

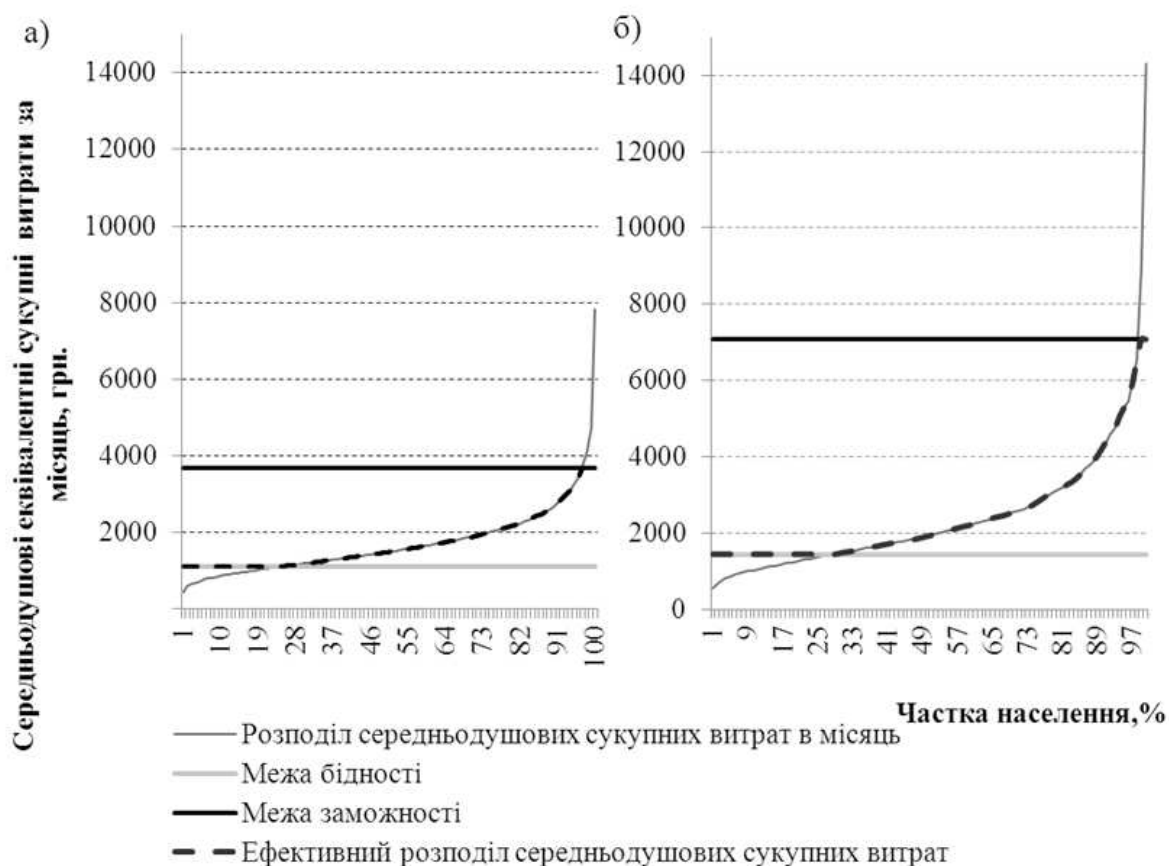

Рис.1. Межі заможності та бідності, ефективний розподіл населення України за середньодушовими еквівалентними загальними витратами, побудований на основі методу «унікнення бідності» з використанням (а) даних ОУЖД 2011 р. та (б) змодельованого масиву даних після процедури калібрації ваг домогосподарств ОУЖД 2011 р на дані СНР 2011 р.

Результати порівняння меж заможності побудованими з використанням різних методів представлені в табл. 4.

Таблиця 4. Абсолютні значення меж заможності, побудовані за різними методиками, та частки заможних домогосподарств

Метод розрахунку	ОУЖД 2012, тис. грн.	Частка населення, %	ОУЖД 2012 (після калібрації), тис. грн.	Частка населення, %
За кривою розподілу [6]	—	—	7,2	2,01
Уникнення бідності	3,7	3,67	7,1	2,01
Процентиль розподілу (99-й)[8]	5,3	1,00	10,8	1,00
Кратність рівня бідності (5-ти кратна)[3]	5,6	0,73	7,2	2,00
Кратність стандартного відхилення (4-х кратне) [7]	4,3	2,11	7,8	2,00

Відповідно до наведених даних, застосування запропонованих підходів головним чином призвело до отримання аналогічних результатів: абсолютному значенню межі, побудованої за методом «уникнення бідності», відповідають розрахункові значення за підходами кратності межі бідності (за межу бідності прийнято рівень, визначений за відносним критерієм) та кратності стандартного відхилення розподілу. Підхід визначення межі заможності за кривою розподілу застосовано лише до змодельованого мікрофайлу домогосподарств – метод визначення порогового значення при бімодальному розподілі населення за витратами.

Висновки. Зважаючи на актуальність дослідження заможних верств населення, встановлення критеріїв та застосування кількісних методів аналізу даної групи населення є важливою проблемою соціально-економічних досліджень. Існує значна кількість підходів до ідентифікації заможних верств населення, зокрема методів побудови меж заможності як порогових значень стратифікаційного критерію поділу населення на заможних та незаможних. Вибір критерію, як правило, залежить від мети дослідження та доступності і надійності даних, що є основою для побудови суспільної стратифікації.

В роботі розглянуті підходи до побудови межі заможності, основною особливістю яких є використання кількісних методів, що дозволяє уникнути основного недоліку більшості підходів – суб'єктивного характеру визначення межі заможності.

За результатами порівняння розглянутих у статті підходів до побудови межі заможності для домогосподарств України встановлене модальне, медіанне та середнє значення межі, які становлять, відповідно 7,2; 7,2 та 8,0 тис. грн. Таким чином, абсолютне значення межі заможності складає близько USD 1000 середньодушових еквівалентних загальних витрат за місяць. Показано, що вибір методу побудови межі заможності залежать від ряду факторів, основними з яких є мета дослідження та якість інформаційного забезпечення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Anand S. The Definition and Measurement of Poverty / Anand Sudhir // Measurement of Inequality and Poverty: [ed. Shankar Subramanian]. – Delhi: Oxford University Press, 1997 – 369 p.
2. Danziger Sh. How the Rich Have Fared, 1973-87 [Електронний ресурс] / Sheldon

- Danziger, Peter Gottschalk and Eugene Smolensky // The American Economic Review [Papers and Proceedings of the Hundred and First Annual Meeting of the American Economic Association]. – 1989. – Vol. 79. – No. 2. – P. 310-314. – Режим доступу: <http://www.jstor.org/stable/1827776>; період доступу – 05.04.13 р.
3. Kangas O. For better or for worse: economic positions of the rich and the poor, 1985–1995 / Kangas Ollie // Luxembourg Income Study. – Working Paper#248. – 2001. – 25 p.
 4. Peichl A. Measuring Richness and Poverty: A Micro Data Application to Europe and Germany / Peichl Andreas, Schaefer Thilo, Scheicher Christoph // Discussion Paper Series. – IZA DP No 3790. – October 2008. – 32 p.
 5. Rank M. The Racial Injustice of Poverty [Електронний ресурс] / Mark R. Rank // Journal of Law and Policy. – 1999. – Vol. 1:95. – P. 95-98. – Режим доступу: <http://law.wustl.edu/journal/1/p95rank.pdf>. – Період доступу: 05.04.13 р.
 6. Romańczuk N. The rich: approaches to the class threshold construction // Romanchuk Nataliia. – ZESZYTY NAUKOWE Uczelni Warszawskiej im. Marii Skłodowskiej-Curie. – 2013. – 2 (40). – P. 89-98.
 7. Sadeck F.J. A influência da educação nos salários: uma análise estratificada pela renda / Sadeck Filho J. – In: Encontro Nacional De Estudo Do Trabalho. – Rio de Janeiro: UFRJ. – 2001. – №7. – P. 1-18.
 8. Wolff E. N. Recent Trends in the Size Distribution of Household Wealth / Edward N. Wolff // Journal of Economic Perspectives.—Volume 12. – Number 3. – Summer 1998. – P. 131–150.
 9. Консолідована фінансова звітність за рік, що закінчився 31 грудня 2011 року [Електронний ресурс] : Національний банк України. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=112357>, період доступу: 19.11.12 р.
 10. Індекси споживчих цін у 1992 - 2011рр. (до грудня попереднього року) [Електронний ресурс] : Державна служба статистики. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>, період доступу: 19.11.12. – Назва з екрану.
 11. Методика комплексної оцінки бідності [Електронний документ]: Наказ Міністерства соціальної політики України № 629/1105/1059/408/612 від 08.10.2012. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1785-12#n17>; період доступу – 24.01.13 р.